

ISSN 2413-1865

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Випуск LXIX
Том 3

Херсон-2016

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Федяєва В.Л. – доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи Херсонського державного університету

Заступник головного редактора:

Слюсаренко Н.В. – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету, дійсний член Міжнародної академії наук педагогічної освіти

Відповідальний секретар:

Сараєва О.В. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету

Члени редакційної колегії:

Андрієвський Б.М. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки початкової освіти Херсонського державного університету

Барбіна Є.С. – доктор педагогічних наук, професор кафедри професійної освіти Херсонського державного університету

Блах В.С. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету

Корольова І.І. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету

Кузьменков С.Г. – доктор педагогічних наук, професор кафедри фізики та методики її навчання Херсонського державного університету

Ліда Ху – кандидат педагогічних наук, професор, завідувач лабораторії порівняльної педагогіки Академії педагогічних досліджень Китайської Народної Республіки

Пентилюк М.І. – доктор педагогічних наук, професор кафедри мовознавства, голова спеціалізованої вченої ради Д 67.051.03 Херсонського державного університету

Петухова Л.Є. – доктор педагогічних наук, професор, декан факультету дошкільної та початкової освіти Херсонського державного університету

Римантас Сташиус – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Клайпедського університету (Литовська Республіка)

Шарота Софія – доктор педагогічних наук, професор, декан педагогічного факультету Краківського педагогічного університету (Республіка Польща)

Яцула Т.В. – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету

Збірник наукових праць «Педагогічні науки»
включено до переліку наукових фахових видань України з педагогіки
на підставі Наказу МОН України від 10 лютого 2010 року № 1-05/1 (бюлетень № 3, 2010 р.);
Наказу МОН України № 241 від 09.03.2016 року (додаток № 9)

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
рішенням Вченої ради Херсонського державного університету
(Протокол № 7 від 28.03.2016 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 7935
від 29.09.2003 р. видане Державною реєстраційною службою України

УДК 378.015.31:17.022.1

ПЕДАГОГІЧНІ ТА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ

Абдуллаєв А.К., старший викладач
кафедри теорій та методики фізичного виховання і спортивних дисциплін

*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького,
Заслужений тренер України з вільної боротьби*

Ребар І.В., старший викладач
кафедри теорій та методики фізичного виховання
і спортивних дисциплін

*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького,
майстер спорту Міжнародного класу України з вільної боротьби*

Нестеров А.С., старший викладач
кафедри фізичного виховання і спорту

Таврійський державний агротехнологічний університет

У статті розглядаються проблема, актуальність, мета, завдання фізичного виховання, проблема формування потреби в заняттях фізичною культурою, способи залучення молоді до спорту. Допомагає молоді розширити і поглибити знання в галузі фізичної культури: навчити в потрібній мірі використовувати її кошти в особистому побуті і в режимі трудової діяльності, а також вдосконалити організаторські навички та вміння. Сприяє забезпеченню в період завершення вікового формування організму всебічному розвитку фізичних якостей, необхідних для повноцінної підготовки до майбутньої життєвої практики. Розглядається проблематика щодо застосування допінгів, які створюють у спорті умови для нечесної боротьби. Нагорода, що здобувається несправедливим шляхом, ліквідує моральний стан душі людини внаслідок порушення моральних і етичних основ спорту і в більшості випадків згубно впливає на здоров'я самого спортсмена. У цьому зв'язку спортивна етика повинна виступати як фактор, що відображає негативний вплив допінг-препаратів. Положення всебічного морального розвитку особистості в системі фізичного виховання виражає одну з головних потреб фізичної освіти – необхідність формування людей із всебічно розвиненими здібностями у фізичному плані, а також в духовному. Серед чинників, від яких залежить вдала реалізація всебічного розвитку здібностей у сфері матеріального і духовного виробництва, основна мета належить саме здоров'ю. Тому перші два принципи можуть бути по-справжньому реалізовані тільки тоді, коли при здійсненні фізичного виховання на першому місці стоять інтереси здоров'я тих, що займаються.

Ключові слова: *фізкультурно-спортивна діяльність, фізична культура, фізичне виховання, спортивна підготовленість, педагогічний процес.*

В статье рассматриваются проблема, актуальность, цель, задачи физического воспитания, проблема формирования потребности в занятиях физической культурой, способы привлечения молодежи к спорту. Помогает молодежи расширить и углубить знания в области физической культуры: научить в нужной мере использовать ее средства в личном быту и в режиме трудовой деятельности, а также усовершенствовать организаторские навыки и умения. Способствует обеспечению в период завершения возрастного формирования организма всестороннему развитию физических качеств, необходимых для полноценной подготовки к предстоящей жизненной практике. Рассматривается проблематика относительно применения допингов, которые создают в спорте условия для нечестной борьбы. Награда, которая приобретает несправедливым путем, ликвидирует моральное состояние души человека вследствие нарушения моральных и этических основ спорта и в большинстве случаев пагубно влияет на здоровье самого спортсмена. В связи с этим спортивная этика должна выступать как фактор, отражающий негативное влияние допинг-препаратив. Положение всестороннего нравственного развития личности в системе физического воспитания выражает одну из главных потребностей физического образования – необходимость формирования людей с всесторонне развитыми способностями в физическом плане, а также в духовном. Среди факторов, от которых зависит удачная реализация всестороннего развития способностей в сфере материального и духовного производства, основная цель принадлежит именно здоровью. Поэтому первые два принципа могут быть по-настоящему реализованы только тогда, когда при осуществлении физического воспитания на первом месте стоят интересы здоровья занимающихся.

Ключевые слова: *физкультурно-спортивная деятельность, физическая культура, физическое воспитание, спортивная подготовленность, педагогический процесс.*

Abdullaev A.K., Rebar I.V., Nesterov A.S. EDUCATIONAL AND MORAL AND ETHICAL ASPECTS PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS

The article discusses the problem, relevance, purpose, objectives of physical education. Formation problems need physical education, how to attract young people to the sport. It helps young people to develop and extends knowledge in physical education: to teach the correct way of in its funds in personal life and in working practice and improve some organizational skills. Due to the completion of age during the formation of the body comprehensive development of physical qualities are needed to complete the preparation for future life practice. The article is focused on the use of doping in sport which creates conditions for unfair fight. The award, which is acquired through unfair, liquidates morale of the human soul because of violation of moral and ethical aspects of sport and in most cases adversely destroys health of the athlete. In this regard, sports ethics should act as a factor that reflects the negative impact of doping drugs. Regulation of comprehensive and moral development of the individual in the system of physical education represent one of the main purposes of physical education – need to form people with fully developed skills in physical and spiritual directions. Among the factors that affect the successful implementation of the comprehensive development of capabilities in material and spiritual production, the main objective is based on health formation. So the first two principles can be truly realized only if during the implementation of physical education the health issues of those who involved are in the prior prohibitions.

Key words: sports activities, physical culture, physical education, sports training, pedagogical process.

Постановка проблеми. Об'єктом вивчення статті є процес спортивного виховання у вищій школі. Предмет вивчення дослідження – особливості методології педагогічних та морально-етичних аспектів фізичної культури і спорту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формуванню потреби людини у фізкультурно-спортивної діяльності та аналізу сформованості почуття «м'язового задоволення» після занять фізичними вправами присвячені дослідження Н.І. Пономарева і В.М. Рейзіна, в яких автори роблять докладний аналіз теорії потреби у фізкультурно-спортивної діяльності, виділивши її основні параметри: задоволеність, привабливість, міру обов'язки, міру відповідальності, а також отримання задоволення і відчуття «м'язової радості».

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, які полягають у визначенні та обґрунтуванні основних морально-етичних аспектів фізичної культури та спорту в цілому.

Виклад основного матеріалу дослідження. Завдання фізичного виховання полягають у тому, щоб:

1) сприяти зміцненню та збереженню здоров'я, нормальному фізичному розвитку і підтримці високої працездатності;

2) забезпечувати в період завершення вікового формування організму всебічний розвиток фізичних якостей, необхідних для повноцінної підготовки до майбутньої життєвої практики;

3) закріплювати і вдосконалювати набуті раніше життєво важливі рухові вміння та навички: поповнити їх новими вміннями та навичками (у тому числі прикладними, необхідними в обраній професії);

4) розширяти і поглиблювати знання в галузі фізичної культури: навчити в потріб-

ній мірі раціонально використовувати її кошти в особистому побуті і в режимі трудової діяльності, вдосконалити організаційські навички та вміння.

Фізичне виховання завжди було і залишається потребою суспільства, проте сьогодні процес розвитку потреб до різних видів фізичної культури може призупинитися у зв'язку з актуальними фінансовими та іншими проблемами. У зв'язку з цим ще в більшій мірі акцентуються завдання формування у майбутніх фахівців освіти розумного розуміння призначення фізичної культури і ставлення до неї.

Проблема потреби в заняттях фізичною культурою є соціальною, потреба у фізичному вдосконаленні відповідає одному із завдань процесу фізичного виховання молоді. Прогнозуючи фізичну культуру як основу здорового способу життя на майбутнє, вчені вказують, що сьогодні головним фізичним фактором людини є гостре незадоволення потреби у фізичних навантаженнях. Вирішальним фактором, що забезпечує нормальний фізичний розвиток, служить фізичне виховання, в якому велике місце займають фізичні вправи.

Ще в 1927 р. у першій вітчизняній монографії, присвяченій психології фізичної культури, професор А.П. Нечаєєв писав: «Пора, нарешті, визнати, що не можна говорити про повне виховання там, де відсутнє виховання рухів».

У підручнику для інститутів фізичної культури з предмету «Теорія і методика фізичного виховання» фізичному вихованню студентів присвячено цілий розділ. Автори розглядають фізичне виховання як невід'ємну частину загальної системи виховання, відзначаючи при цьому багатогранність і складність предмета у зв'язку з іншими видами виховання (моральним, волевим, естетичним тощо).

У нашій країні фізична культура і спорт розглядаються як один з найважливіших засобів виховання людини, гармонійно поєднуючи в собі духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість. Тому починаючи з дитячого садка, школи і закінчуючи вузами, фізичне виховання проводиться протягом усього періоду навчання і здійснюється в багатьох формах, які взаємопов'язані, доповнюють одна одну і є єдиним процесом фізичного виховання. Навчальні заняття є основною формою фізичного виховання освітніх закладів. Вони плануються і вставлені в розклад, їх проведення забезпечується викладачами. Велика роль відводиться самостійним заняттям, що сприяють кращому засвоєнню навчального матеріалу. Вони дають змогу збільшити загальний час занять фізичними вправами, прискорюють процес фізичного вдосконалення, є одним зі шляхів введення фізичної культури і спорту в побут і відпочинок.

Широко поширені в нашій країні масові оздоровчі, фізкультурні і спортивні заходи, які спрямовані на залучення дітей та молоді до регулярних занять фізичною культурою і спортом, зміцнення здоров'я, вдосконалення фізичної і спортивної підготовленості. Вони організуються у вільний від навчальних занять час, у вихідні, в оздоровчо-спортивних таборах, під час навчальних практик, табірних зборів, у студентських будівельних загонах.

Засоби фізичного виховання дуже різноманітні, але їх можна розчленувати на три основні групи. Першу групу складають вправи, тобто спеціальні рухові дії, які направлені на вирішення завдань фізичного виховання; другу – природні фактори природи (сонце, повітря, вода), третю – санітарно-гігієнічні умови навчання, праці та побуту.

У системі фізичного виховання одне з центральних місць займає спорт. У нашій країні різними видами спорту охоплені мільйони людей. Найкращим чином впливаючи на зміцнення здоров'я і фізичний розвиток, спорт служить прекрасним засобом морального формування і розвитку волі, а проведені змагання стимулюють безперервне спортивне вдосконалення. Тісно примикають до спорту рухливі, а особливо спортивні, ігри. До першої групи відносяться такі ігри, які не потребують спеціальної підготовки граючих і мають на увазі загальну фізичну підготовку. Для спортивних ігор необхідна спеціальна підготовка і спортивне вдосконалення.

Фізичне виховання знаходиться в тісному зв'язку з моральним, розумовим, естетичним і трудовим вихованням, будучи необхідною ланкою виховання всебічно

розвиненої особистості. Заняття фізичною культурою і спортом впливають на формування морального обліку молоді: виховують колективізм, дисциплінованість, організованість, соціальну відповідальність. Бесіди, спільний перегляд кінорепортажів і телевізійних передач про спорт, трансляції міжнародних змагань різного рангу мають велике значення у вихованні почуття патріотизму у підростаючого покоління.

Вплив фізичного виховання на розумовий розвиток спостерігається у підвищенні працездатності в результаті занять фізкультурою і спортом, створенні сприятливих умов для розумової діяльності в освітньому процесі, в розвитку уваги, пам'яті, в заостренні сприйняття, спостережливості.

Сучасний спорт характеризується високими досягненнями, що мають глибокий естетичний зміст, виражений у зв'язку з музикою і хореографією. У той же час в результаті фізичних вправ тіло людини розвивається, набувається красива осанка, рухи стають спритними. Кожен вид спорту має особливості, що ще раз підкреслює його багатогранні можливості впливу на молодь.

Фізична культура і спорт не тільки є ефективним засобом фізичного розвитку людини, зміцнення та охорони її здоров'я, сферою спілкування і проявом соціальної активності людей, розумною формою організації та проведення їх дозвілля, але й впливають і на інші сторони людського життя: авторитет і положення в суспільстві, трудову діяльність, структуру морально-інтелектуальних характеристик, естетичних ідеалів і ціннісних орієнтацій.

Фізкультура і спорт надають кожному члену суспільства найширші можливості для розвитку, утвердження і висловлення власного «я», для співпереживання як процесу творчості, змушують радіти перемозі, засмучуватися поразкам, відображуючи всю гаму людських емоцій, викликають почуття гордості за безмежність потенційних можливостей людини.

Спорт, безперечно – це один із найголовніших засобів виховання рухів, вдосконалення їх тонкої і точної координації, розвитку необхідних людині рухових фізичних якостей. У процесі занять спортом загартовуються його воля, характер, вдосконалюється вміння керувати собою, швидко і правильно орієнтуватися в різноманітних важких ситуаціях, своєчасно приймати рішення, розумно ризикувати або утримуватися від ризику. Спортсмен тренується поруч із товаришами, змагається з суперниками і обов'язково збагачується досвідом людського спілкування, вчиться розуміти інших.

Як, завдяки чому приходять до людей сміливість, сила, швидкість і обачність, вміння не здаватися і радіти перемозі інших – всі ті кращі вольові та фізичні якості, якими спорт вінчає, звичайно, пропорційно, особистому внеску кожного, хто до нього долучається.

Вдосконалюючись у спорті, людина вдосконалюється всебічно. Це цілеспрямованість, завзятість, рішучість і сміливість, ініціативність і самостійність, витримка і самовладання. Тому спорт найкращим чином сприяє розвитку вольових якостей і формуванню характеру людини, впливає на формування важливих рис особистості, значною мірою визначає результативність, плідність, корисність людської діяльності, її внесок у загальну справу.

Специфічна особливість спорту – обов'язковість змагань. Вона прямо і найбільш значно впливає на морально-етичне, моральне формування особистості. Як відомо, в будь-якому виді спорту змагання проводяться із жорстокими правилами. Чинний регламент враховує не тільки сам хід змагальної боротьби, а й підготовку до неї. Правила вимагають від спортсменів у кожному виді спорту конкретних проявів фізичних якостей, вольових зусиль, певних властивостей мислення, допустимого рівня емоційного збудження. Необхідність неодноразового прояву властивостей і якостей неминуче призводить до їх розвитку.

Правила змагань побудовані на основі «суворого суперництва». Необхідність спортсменів воювати за першість у змаганнях, що проводяться за існуючими правилами, спонукає спортсменів і тренерів бажати в насамперед перемоги, протистояти іншій команді шляхом виграшних очок, балів або призових місць всіма засобами. А «будь-які» способи не завжди етичні. Вони вступають у протиріччя з морально-етичними і естетичними нормами.

Головне завдання, пов'язане з вихованням молоді, полягає в тому, щоб спортивними мотивами, що спонукають боротися за перемогу в змаганнях, були моральні цілі.

Сучасний спорт за своїм змістом є специфічним різновидом активної діяльності людини, що вимагає значних інтелектуальних, творчих, моральних, естетичних проявів і величезних фізичних сил особистості. Спортивні досягнення є одним із авторитетних показників суспільства, які повинні забезпечувати всебічну фізичну досконалість людини, формувати її здібності, духовні і моральні якості.

Одна із моральних проблем, яка особливо гостро позначена в сучасному спорті, –

це проблема застосування допінгів. Постійне зростання національних та світових спортивних досягнень і пов'язане з цим значне підвищення фізичного навантаження на тренуванні і нервової напруги змагань, омолодження спорту. Це створює необхідність пошуку та впровадження в практику додаткових (крім самого тренування і режиму) засобів підвищення стійкості й опірності організму, попередження перенапруження і нервових зривів, прискорення відновлення і підвищення спортивної працездатності. Одними з них є фармакологічні засоби.

Проблеми допінгу і фармакології були тісно взаємопов'язані ще в стародавні часи. Є відомості, що на античних олімпіадах атлети забезпечувалися якимись «чудодійними» ліками. Особливо широке поширення вони отримали в 50-60-ті рр. XX століття. І не тільки в професійному, але і в «любительському» і навіть у дитячому та юнацькому спорті. Це створило серйозну загрозу здоров'ю спортсменів (зафіксовані навіть смертельні випадки), а також поставило під загрозу саму ідею спорту.

Проте надзвичайно великі фізичні та психічні навантаження, які межують з можливостями організму людини, викликають у спортсменів бажання скористатися високими технологіями медико-біологічного забезпечення, які дають змогу долати майже неможливе і змушують постійно підвищувати спортивний результат. Надто велика спонукання піднятися на вищу сходинку п'єдесталу і стати найсильнішим, найшвидшим і найрозумнішим олімпійським чемпіоном або чемпіоном світу, не маючи достатньої фізичної підготовки. Найкоротший шлях – допінг. Звичайно, це не відповідає морально-етичним ідеалам олімпізму, доводиться розплачуватися своїм здоров'ям, а іноді й життям.

Застосування допінгів створює в спорті умови для нечесної боротьби. Нечесно привласнена нагорода руйнує моральну складову душі людини внаслідок порушення моральних і етичних основ спорту і в більшості випадків завдає шкоди здоров'ю самого спортсмена. У зв'язку з цим спортивна етика повинна виступати в ролі стримуючого чинника застосування допінгів.

Важливо усвідомлення і застосування на всіх рівнях мислення законів спортивної етики, моралі, моральності. Моральна філософія засуджує концепцію, коли людина намагається виграти у суперника, хоче бути переможцем за всяку ціну, часто навіть за рахунок власного здоров'я. Основна відповідальність за застосування або незастосування допінгів лежить на тих людях, які

керують спортсменами. Тому в сучасному спорті боротьба з допінгом є проблемою номер один. Але в умовах глобалізації на цьому шляху немає морального заборони. Стримуючим початком є тільки можливості аналітичного визначення допінгу у спортсмена.

У Раді Європи прийнятий Кодекс спортивної етики (Code of Sports Ethics): «Справедлива гра – шлях до перемоги» (“Fair play – the winning way”). У його основі лежать міркування етичного характеру, спрямовані на дотримання справедливої гри. Кодекс забезпечує міцну етичну основу для боротьби з негативними проявами в сучасному суспільстві, які підривають традиційну основу спорту – основу, побудовану на «Фейр Плей», спортивній майстерності і добровільній участі.

«Фейр Плей» включає концепції дружби, поваги до інших і обов'язкове дотримання норм моралі, визначається як світогляд, а не тільки як шлях поведінки.

Спорт – культурна діяльність, яка здійснюється справедливо, збагачує суспільство і дружбу між націями, пропонує індивідууму можливість самопізнання, самовираження і самореалізації, це особисте досягнення, придбання навичок і демонстрація здібності, а також соціальна взаємодія, задоволення, хороше здоров'я і добробут.

Справедлива гра, а саме дотримання норм етики, є невід'ємною важливою вимогою успішного розвитку спорту і залучення в спорт. Від цього виграють усі: від окремих осіб до спортивних організацій і суспільства в цілому.

Принцип всебічно-морального розвитку особистості в системі фізичного виховання виражає одну з головних потреб фізичної освіти – необхідність формування людей із всебічно розвиненими фізичними і духовними здібностями. Серед факторів, від яких залежить успішна реалізація всебічного розвитку здібностей у сфері матеріального і духовного виробництва, першорядна мета належить здоров'ю людини. Тому перші два принципи можуть бути по-справжньому реалізовані тільки в тому випадку, якщо при здійсненні фізичного виховання завжди в центрі будуть інтереси здоров'я тих, що займаються.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, фізичне виховання лише тоді збереже своє утримання як частина системи виховання, коли педагогічний про-

цес буде спиратися на всі три зазначені принципи. Порушення хоча б одного з них неминуче призведе не тільки до простого невиконання якої-небудь однієї з педагогічних завдань, але й до порушення виховної системи в цілому.

Заняття спортом наділені багатофункціональними можливостями формування гармонічно розвиненої особистості, реалізація яких здійснюється практично в організаційно-педагогічних напрямках. Це, насамперед, завершення в юності формування цілісного організму майбутніх фахівців, забезпечення належного рівня фізичної підготовленості, функціональне вдосконалення основних систем організму, розвиток і вдосконалення фізичних якостей, що сприяють освоєнню сучасних темпів життя молоддю, зміцнення стану здоров'я, забезпечення належного рівня фізичної та розумової працездатності, підготовка до професійної праці і до служби в Збройних Силах.

Дослідження ряду авторів показують, що сьогодні роль спорту як найбільш діючого чинника підвищення фізичної готовності молоді ще більше зростає, при заняттях спортом формується фізична досконалість, виникає гармонія духовного і фізичного.

Вивчивши вплив фізкультури і спорту на розвиток всебічно-моральної розвиненої особистості, ми дійшли висновку, що фізкультура і спорт не тільки є засобами зміцнення здоров'я людини, її фізичного вдосконалення, раціональною формою проведення дозвілля, засобом підвищення соціальної активності людей, а й суттєво впливають на інші сторони людського життя, насамперед на трудову діяльність, моральні та інтелектуальні якості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пономарев Н.И. Физическая культура как элемент культуры общества и человека / Н.И. Пономарев. – Алматы : Знание, 2000. – 139 с.
2. Выдрин В.М. Теория физической культуры / В.М. Выдрин. – Л. : ГДОИФК, 1988. – 357 с.
3. Андронов О.П. Физическая культура как средство влияния на формирование личности / О.П. Андронов. – М. : Мир, 1998. – 158 с.
4. Белоусова В.В. Воспитание в спорте / В.В. Белоусова. – М. : ФиС, 2002. – 266 с.
5. Киселев Ю.Я. Влияние спорта на формирование личности / Ю.Я. Киселев. – М. : Знание, 1999. – 188 с.
6. Матвеев Л.П. Влияние спорта на формирование воли / Л.П. Матвеев. – М. : ФиС, 2000. – 123 с.